

РЕЦЕНЗИЯ

*от доц. д-р Радослав Михайлов Цонев
за дисертационния труд*

КОНСТАНТИН ПЕТКОВИЧ КАТО ЕЗИКОВЕД И ЛЕКСИКОГРАФ

*на Галина Радева Никодимова,
редовен докторант в Катедрата по български език към Филологическия факултет
при Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград*

*за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по научната
специалност „Български език“,
професионално направление 2.1 („Филология“),
област на висше образование 2 („Хуманитарни науки“)*

Научен ръководител: проф. д-р Лилия Илиева

Дисертационният труд „Константин Петкович като езиковед и лексикограф“ разглежда личността и дейността на Константин Петкович – български учен, публицист и поет, чийто значим принос в областта на филологическото познание през Възраждането е все още недостатъчно познат не само сред широката общественост у нас, но и сред българската научна общност. Темата на работата засяга съществен и актуален проблем, какъвто е началото на науката за българския език и на българското лексикографско дело.

Трудът се състои от 279 страници, структурирани в увод, четири глави, библиография и приложения.

В увода (с обем 80 стр.) са формулирани предметът, целите и задачите на изследването. Обосновани са причините, поради които в центъра на проучването е поставен проблемът за езиковедската и лексикографска работа на българския просвещенец, за необходимостта от езиков анализ на двуезичния речник на Константин Петкович, който е първият българско-руски речник, съставен извън пределите на България. Направен е критичен преглед на публикациите, посветени на живота и делото на Петкович, като е обърнато специално внимание на изследванията на македонските лингвисти и някои неточно предадени, умишлено пропуснати и фалшифицирани факти в тях (особено по отношение на българския произход и самосъзнание на автора и на това, че той говори за български език в своите трудове). Посочени са разнообразните методи

(дескриптивен (описателен), сравнително-исторически, статистически и др.), използвани в дисертацията.

Още в пространната *уводната част* на дисертационния труд проличава отговорният подход на Галина Никодимова към научната работа. Тя представя подробно живота, дипломатическата кариера и научната дейност на Петкович, разгледани в контекста на историческите, културни, социални и т.н. промени през епохата на Българското възраждане – времето, в което той живее и работи. Акцентирано е на българския произход на Константин Петкович и на неговия род. Сериозното отношение на докторантката към изследването се потвърждава и от факта, че тя не само познава и разкрива обстойно известните до момента биографични документи за живота на Петкович, но е успяла да осъществи лична среща с двете му живи наследнички в Санкт Петербург и да проучи съхранявания там семеен архив.

Същинската част на дисертацията започва с *първата глава „Константин Петкович като езиковед-българист“* (с обем 14 стр.). В нея авторката изтъква значимите приноси на Константин Петкович за българската диалектология и лингвистика: 1) очертаването за първи път на границите на българското езиково землище; 2) изказването на хипотеза за причините, довели до диалектното членение на българския език; 3) обособяването на двете главни наречия на българския език (които притежават диалектни различия, но същевременно са единни по отношение на съществените езикови черти); 4) класификацията на диалектите по рефлексите на задната назална гласна Ж; 5) откриването на правилото за т. нар. „ятов преглас“; 6) подробното разглеждане на редукцията на гласните /o/, /e/ и /a/ в неударена позиция; 7) засягането на проблема за смекчаването на съгласните /т/ и /д/ в българските говори и 8) сравнително детайлното описание на начините за образуване на формите на глагола за бъдеще време в новобългарския език.

В първата глава от дисертационния труд докторантката представя задълбочените лингвистични наблюдения на Константин Петкович върху новобългарския език, битуващ в два варианта (наречия), които въпреки някои фонетични разлики формират единна система. Считаю, че в тази кратка и стойностна част на труда много сполучливо са открити заслугите на Петкович към българската диалектология, но тук могат да бъдат добавени някои сравнения със съвременните класификации на българските говори според различните рефлексии на старобългарските вокали. Включването им ще разшири и ще направи още по-убедителни заключенията на Галина Никодимова. По-голямата част от твърденията на Петкович за диалектните прилики и разлики при континуантите на

старобългарските гласни в българския език (включително и примерите, които най-вероятно е заимствал от Григорович) са меродавни и днес, когато класифицираме българските говори според различните диалектни деления.

Във *втората глава* „Константин Петкович като лексикограф“ (с обем 57 стр.) е проследена лексиколожката и лексикографска дейност на Петкович. Направена е детайлна периодизация на българската лексикография, чието развитие през периода на Възраждането е свързано с двупосочните търсения на българската интелигенция – интересът към собствено българското, към нашия език, към неговото кодифициране, но същевременно и необходимостта от информация за иностранното, от познаването на чуждите култури и езици. В тази връзка речниковото дело у нас по това време се свързва както с първите опити за съставянето на тълковни, правописни, правоговорни и др. речници, така и със създаването на преводни речници от пасивен и активен тип.

„Словарь болгаро-русский“ на Петкович е ръкописен двуезичен българо-руски речник, който, както правилно отбелязва докторантката, събира в себе си и преводното, и тълкувателното, и етимологичното изследване на лексикалния материал. Галина Никодимова внимателно проследява макроструктурните и микроструктурните особености на речника. По отношение на макроструктурата тя обръща внимание на липсата на уводна част, анализира речниковия корпус, обхващащ 2271 лексикални единици, които не са систематизирани последователно и имат неравносложно азбучно разпределение и т.н. По отношение на микроструктурата докторантката твърди, че речникът не се отличава от подобните речници, създавани през епохата, тъй като много рядко Петкович дава подробности за етимологията, семантиката, за граматическите, словообразователните и стилистическите категории на лексикалните единици от български език. За сметка на това в много случаи амбицията да даде максимално точно и пълно съответствие на българската лексика превръща дясната (руска) страна на речниковата статия в текстологична или тълковна статия, съдържаща информация от културен, битов или етнографски характер. Тук е посочена и една от най-силните страни на речника в структурно отношение – ортографията. Речникът на Константин Петкович е с опростена и прагматична визия и се доближава значително до съвременния правопис.

В третата глава и четвъртата глава са разгледани лексикалните пластове в речника на Константин Петкович според техния произход.

Третата глава (с обем 76 стр.) представя изчерпателно домашните общославянски думи с фиксирани в старобългарския език форми и общославянските думи, чиито форми

не са фиксирани в старобългарски. Докторантката обръща специално внимание на формите, които се различават фонетично при отделните диалекти и в речника са дадени като алтернативни и дублетни, напр. *вежди // веги – брови; врацам // вракямъ – возвращаю, отдаю назадъ; забъ // зъбъ – зубъ; пътище // патище – большая дорога* и др. Правилно е отбелязано, че в повечето случаи Петкович се е спирал първо на формата, която е била характерна за майчиния му велешки говор.

Положителни черти на тази част от труда са доброто структуриране и богатият илюстративен материал.

В **четвъртата глава** (с обем 27 стр.) е направен анализ на заетите думи в речника, групирани според техния произход: османизми (арабски, персийски, турски и гръцки думи, навлезли в български чрез турски), думи от гръцки, латински, немски, италиански и унгарски език. Докторантката прави няколко съществени извода по отношение на мястото на османизмите в речника: 1) за отсъствието на езиков радикализъм от страна на Константин Петкович към османизмите в езика ни; 2) за обективното отражение на езиковата реалност в речника; 3) за това, че османизмите в речника са около 150, а това представлява само 6.7 % от общия състав на словника, т.е. те не заемат толкова обемен пласт в речника, колкото бихме могли да очакваме, имайки предвид особеностите на времето, когато е създаден и др.

Тук са представени и специфични особености на лексиката откъм произход, маркирани са някои повтарящи се заглавни единици, отделени са тематичните кръгове, които се оформят от лексиката в речника.

В края на главата са включени интересни изводи за лексикалните пластове в речника: 1) речникът на Константин Петкович акцентира вниманието на ползвателя към домашната лексика; 2) Константин Петкович регистрира думи, които реално са в употреба в езика ни; 3) речникът на Константин Петкович е неделима част от диахронния срез на българската лексикална система; 4) значителна част от лексикалния фонд на неговия труд е част от съвременния български език; 5) „Словарь болгаро-русский“ на Петкович е първият опит за преводен (двуетичен) българско-руски речник, създаден извън територията на България; б) речникът не се ограничава само до велешкия диалект, а явно има съзнание да търси общобългарски, съответно наддиалектни форми на лексиката, която включва и т.н.

Като последна точка в тази част на дисертацията са обособени изводите и заключенията върху целия труд. Според мен това е техническа неточност, която е необходимо да бъде коригирана. Общите изводи и заключения трябва да бъдат отделени.

В **заключителната част** Галина Никодимова акцентира на значимите научни приноси на Константин Петкович като български езиковед и лексикограф: 1) Константин Петкович се оказва първият дипломиран и филологически образован филолог-българист с широка славистична и лингвистична подготовка; 2) Константин Петкович е първият езиковед, който в средата на XIX век очертава границите на българското езиково землище, покрито от отбелязаните четири години преди това от Григорович две български наречия; 3) наблюденията върху особеностите на българския език и неговото разпространение, разгледани в първата глава на труда, правят безпредметен въпроса дали Петкович е изследовател на българския, или на македонския език (както твърдят почти всички от досегашните му изследователи, които са от Скопските научни и културни среди); 4) като образован и висококвалифициран филолог с богата подготовка върху старите и новите славянски езици Константин Петкович поставя въпросите на българския език на високо научно равнище, надхвърляйки знанията на съвременната му славистика, почерпени от трудовете на големите слависти, които е проучвал; 5) Петкович е първият български езиковед, който е формулирал правилото за ятовия преглас. Този факт го превръща в първия български учен с принос за описанието на езика ни. Много от неговите твърдения са актуални и в съвременен научен контекст и имат значение за развитието на науката за езика; 6) речникът на Константин Петкович е представен като първия опит за създаване на двуезичен речник извън територията на България; 7) речникът на Константин Петкович може да послужи в работата на специалисти в различни научни области: на фонетиката и фонологията, лексикологията и етимологията. Особено ценен той би бил за етнолингвистите, фолклористите, културолозите и др.

Изводите на докторантката са конкретни и убедителни. Те аргументирано утвърждават значимостта на научната дейност на Константин Петкович като български езиковед и лексикограф.

Научните приноси в дисертационния труд са пряко свързани с успешно решените задачи на изследването. В своята работа Галина Никодимова е успяла: 1) да опише подробно живота, дипломатическата кариера и научните занимания на Константин Петкович; 2) да представи научни доказателства в полза на твърдението за българския произход на фамилията, както и за това, че научната и литературната дейност на

Константин Петкович са пряко обвързани със съдбата на България; 3) да изследва възгледите на К. Петкович за българския език; 4) да изследва речника на Константин Петкович от гледна точка на макро- и микроструктура, неговата типология и специфика, които го превръщат в труд със свое място в българската лексикография; 5) да анализира лексикалния материал от етимологична гледна точка чрез очертаване на пластове на домашната лексика и на заетите думи в речниковия словник; 6) да съпостави речника на Петкович с познатите на науката речници от първата половина на XIX век; 7) да сравни лексикалния материал в Речника с лексиката, включена в речника на Найдено Геров, като свидетелства за езиковото строителство през епохата на Възраждането и 8) чрез много примери, доказателства и целенасочени изводи да докаже безспорно важната роля на Петкович и на неговия „Словарь болгаро-русский“ за българската и славянската лингвистика.

В работата на докторантката се откриват някои технически пропуски (разминаване между посочените страници в съдържанието и реалното разположение на главите в дисертацията, неточно поставяне на интервалите (пробелите), предимно когато те се намират около скоби или кавички и др.). Тези неточности не омаловажават сериозните научни достойнства на труда, но е желателно да бъдат поправени. Особено при евентуалното му отпечатване, което според мен е наложително, тъй като делото на Константин Петкович заслужава да бъде популяризирано.

В заключение ще обобща, че представеният дисертационен труд притежава високи научни достойнства. Той е оригинален, актуален, последователно структуриран и стилистично единен. Заради гореизброените качества на изследването и приносните моменти в него убедено давам своя положителен вот и препоръчвам на уважаемите членове на научното жури да подкрепят присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Галина Никодимова.

01.09.2018 г.
Благоевград

Доц. д-р Радослав Цонев